

**ПАВЕЛ ПАВЛОВИЧ
РУСКИЯТ ЦАРИЗЪМ И
БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 80-ТЕ
ГОДИНИ НА XIX ВЕК
ВЪВЕДЕНИЕ**

Превод от руски: Светлана Драганова, 1991

chitanka.info

Съгласно Берлинския договор откъснатите от отоманската империя след Руско-турската война (1877–1878) български провинции се разделиха на Княжество България, намиращо се във васална зависимост от Турция, и Източна Румелия — автономна провинция под върховната власт на султана начело с генерал-губернатор от средите на християните. Според параграф VI и VII на Берлинския договор в продължение на 9 месеца Русия трябваше да държи в двете провинции войска от 50 хил. души и трябваше да установи гражданско управление, да изработи проект за органически устав (Конституция) и да свика Велико народно събрание за утвърждаване на Конституцията и избор на княз за българския престол. С пребиваването им в България се създаваше възможност за превръщането на временната окупация в постоянна, а самата България — в откъсната от Дунавска губерния. Пред царизма се изправяше въпросът за завладяване на България, но международната обстановка поставяше сериозни трудности по пътя му. Завладяването на България трябваше да бъде осъществено „по незабележим начин“ и при това така, че да изглежда като „сбъдване на желанията“ на самия български народ.

Оттук неизбежно произтичаха търсенията на царизма на нужната му българска „общественост“.

С нашествието на царските пълчища избягаха значителен брой турски земевладелци и феодали, в чиито ръце се намираха главните земеделски фондове на страната. Техните земи бяха заграбени от българските селяни.

Това означаваше решителен удар по феодално-помещчическата собственост, разпадане на феодално-крепостническия строй и с това — превръщане на България в страна на дребната селска собственост.

По този начин войната предизвика дълбок социално-икономически преврат, като разчисти пътя за капиталистическото развитие на страната. Като отне на България външните пазари и преди всичко турския и босненско-херцеговинския и като ѝ остави в наследство старите турски търговски договори със западните държави (почти свободен внос на стоки от западноевропейските капиталистически страни), войната ускори разлагането на стария феодален строй в града и селото.

Този процес на разлагане се съпровождаше от бърз растеж на кулачеството и лихварството, усилено изкупуване на земи от

представители на лихварския капитал в селата, от разоряване на големи маси занаятчии и пауперизация на селячеството.

Протеклият преврат в социално-икономическите отношения оказва своето влияние и върху политическата борба през първите години от съществуването на новото княжество. Най-многобройната и политически най-активна група сега бяха дребната градска буржоазия и масата на дребните селски собственици^[1]. Икономически разклатените, но политически твърде активни чорбаджии — тези бивши едри земевладелци и представители на едрата търговска буржоазия — съставяха обществена сила, враждебна на селячеството и градската дребна буржоазия, а също и на зараждащата се промишлена буржоазия. Точно между тези две сили непосредствено след Освобождението се водеше ожесточена борба, която намираще политическото си изражение в борбата на две партии — на либералите и на консерваторите.

„Освобождението извърши пълен социален преврат в освободените части на България. След Освобождението България стана страна на дребнобуржоазното владение и производство, което е изходна точка и необходимо условие за зараждането на капиталистическата форма на производство. Дребната буржоазия и селската маса от дребни стопани съставляват основната обществена класа. Този преврат в социално-икономическите отношения определя политическата и обществената борба през първите години на политически живот в България.“ (стр.61)]

Консерваторите, които защитаваха интересите на старите едри земевладелци, чорбаджиите и лихварите, които се стремяха към реставрация на феодално-крепостническите отношения и държаха за неограничена монархия с аристократични учреждения, бяха партия на реакцията. Либералите, които представяха на дадения етап не само интересите на зараждащата се промишлена буржоазия, но и интересите на селяните и занаятчиите в борбата им срещу феодално-помещическата реставрация, отстояваха конституционно-демократичния ред в държавата.

Тази ожесточена политическа борба се разгърна в условията на руската окупация, когато царските генерали правеха всичко, което можеха, за да завладеят България и да я превърнат в отвъддунавска губерния. Като експлоатираще разпространените сред масите

русофилски илюзии, първоначално царизмът се опираше преди всичко на реставраторската партия на консерваторите, полагайки всички усилия да подчини на влиянието си и либералната партия.

Хазяйниченето на царизма в България започна след Берлинския форум с десетмесечно управление на руския императорски комисар Дондуков, разпореждаше се в страната самовластно и безконтролно. Комисарят, който действаше под ръководството на руското Министерство на външните работи, представи проект за „органически устав“ на държавното устройство на България.

В свиканото за утвърждаване на представения проект българско Народно събрание този проект, поддържан от консерваторите, срещна опозиция от страна на либералите, които имаха в събранието огромно мнозинство. Събранието отхвърли руския проект и прие демократичната, т.нар. Търновска конституция.

Обаче това поражение не спря завоевателната дейност на царизма. Въздигнатият от Русия на българския престол княз Александър Батенберг, племенник на Александър II, състави кабинет от консерватори, обкръжи се с руски генерали и едного от тях — генерал Паренсов, Въведе в състава на кабинета с портфейл на военен министър.

Разчитаща най-много на военната сила, царска Русия се стремеше преди всичко да направи българската армия свое послушно оръдие. „Българската армия — отбелязва един царски историк на руско-българските отношения — не само е запазила органическата си връзка със своята майка — руската армия, но като че ли е станала нейна съставна част, приемайки в редовете си руски офицери и унтерофицери и признавайки властта на военен министър, генерал на руска служба, назначаван от царя.“^[2]

Тъй като протежираният от Русия консервативен кабинет не намери никаква подкрепа в Народното събрание и в масите, царското правителство бе принудено да допусне либералите до властта, като едновременно реши да нанесе удара си върху опозицията по аруг начин. То използва затрудненията на либералното правителство в областта на финансовата политика (засилване на данъчния гнет) и в областта на международната политика (замразяването на Въпроса за Източна Румелия, конфликтните отношения с Австрия и Турция), за да

разгърне в страната бясна агитация срещу либералите. То дори обвини либералите в организирането на убийството на Александър II.

Като се върна от Петербург, където замина за погребението на царя, с подкрепата на генерал Ернрот — приемник на Паренсов, на 27.IV.1881 г. Александър Батенберг уволни либералните министри, разпусна палатата и прекрати действието на Конституцията. При поддръжката на същия Ернрот Батенберг състави правителство от консерватори и руски генерали, замени либералната милиция с жандармерия (драгуния) и с нейно участие организира нови избори за Народно събрание. Новоизбраното Народно събрание предостави на Батенберг неограничени пълномощия за 7 години. По този начин Търновската конституция бе погребана. Реставраторската политика на консерваторите празнуваше победа. Победа празнуваше и царското правителство, пред което се откриваха широки възможности да се разпорежда с вътрешните работи на България.

Перспективите, които се откриха пред царизма във връзка с държавния преврат през 1881 г., се оказаха измамни. Ненаправно още през 1853 г. Маркс посочваше, че „във всяка държава на Балканския полуостров, която е успяла напълно или частично да стане независима, веднага се е развивала силна антируската партия. И ако това се е случвало, когато руската помощ е била единственото убежище от турския гнет, какво можем да очакваме, когато изчезне страхът от този гнет.“^[3]

Въпреки че реставраторската политика на консерваторите възтържествува, въпреки че бе въведено цензово начало за изборите, бе ограничена свободата, на словото и на събранията и либералите бяха подложени на репресии, всичко това не беше трайно. Консерваторите не можаха да станат надеждна опора на царизма, скоро престана да бъде такава опора дори самият Батенберг. Икономическият стремеж на България към Запада и преди всичко към австро-унгарския пазар не можеше да не създаде предпоставки за засилване на австрийското влияние в страната. Основата, върху която царизмът строеше своите кроежи в България, се разклати веднага след като се сблъска с наложения от живота остър железопътен въпрос.

Стъпилата на пътя на капиталистическото развитие страна се нуждаеше от железопътно строителство, преди всичко за да свърже

граничещите с Черно море основни земеделски райони на България със Запада.

Това изискваха интересите на българския износ, това изискваха интересите на българския внос, който идваше именно от Запада. Между другото царска Русия предложи свой проект за строеж на железен път, който трябваше да свърже центъра на България с руската железопътна мрежа. Въпреки че осъществяването на руския проект струваше много по-скъпо, отколкото осъществяването на западния^[4], въпреки че България нямаше никаква икономическа необходимост да прокарва път в северна посока, царското правителство изпрати в България за търсене на железопътни концесионери своите предприемачи генерал Струве, Поляков, Губонин и упорито настояваше българското правителство да приеме неговия, северния проект. Настояваше, защото северната посока му беше необходима по стратегически съображения — за създаване на възможност за бързо прехвърляне на руски войски на Балканите. В железопътния проблем царизмът разкри цялата военно-феодална същност на своята политика в България. Железопътната политика на царизма предизвика ожесточена съпротива от страна на българската буржоазия.

По това време лидерът на Либералната партия Каравелов избяга в Източна Румелия, където започна да издава вестник „Независимост“, разгърнал страстна кампания срещу претенциите на Русия. По това време друг лидер на либералите — Цанков, заяви: „Не ни трябва нито руският мед, нито руското жило.“ Руската политика по железопътния въпрос не само предизвика взрив от негодувание в широките слоеве на народа и озлоби либералите, но отблъсна от Русия и консерваторите, които не желяеха да изпускат от ръцете си изгодната сделка по железопътното строителство и доставките. А заедно с консерваторите в железопътния въпрос навлезе и Батенберг.

На царското правителство му се наложи да констатира, че той се изплъзва от влиянието, „изменя“ на царска Русия.

Царското правителство губеше почва под краката си в България. Оставаха му само неговите собствени генерали, които вече бяха в конфликт с българските министри. В края на 1882 г. генералът на руска служба Соболев, министър на Вътрешните работи и председател на Съвета на министрите, освободи от длъжност българските министри Стоилов, Греков и Начевич. В подаденото до княза изложение

уволнените министри, членове на консервативната партия, пишеха вече, че Русия иска да превърне България в нещо като Туркестан и дори посочваха необходимостта от борба с царските генерали. Царското правителство, на което нито Батенберг, нито консерваторите му бяха повече необходими, започна да подготвя свалянето на княза.

През март 1883 г., когато Батенберг замина за Петербург за коронацията на Александър III, Соболев управляваше в България еднолично. За да привлече под руско влияние известна материална база, през това време той прокарваше признаването от България на дълга към Русия за окупацията, като определи този дълг на сума 25 млн. франка. Едновременно той се опитваше да преведе в едно от руските кредитни учреждения десетмилионния резервен фонд на княжеството.

От своя страна Александър Батенберг вземаше мерки за предотвратяване на удара — той се сближи с либералите. През септември 1883 г. бе възстановена Търновската конституция. Князът влезе в съглашение с либералите и им предаде властта (кабинетът на Цанков). В страната бе провъзгласен лозунгът „България за българите“. Руските генерали напуснаха България. Но в българската армия все още остана руски офицерски състав. Русия си запази и правото да назначава военния министър.

Батенберг чакаше случай да подчини българската армия непосредствено на себе си, като остави на военния министър само административно-стопански функции. Ролята на руските офицери бе сведена до положението на наемни инструктори. Консерваторите като политическа партия вече не съществуваха — тази партия изчезна по времето, когато загуби подкрепата на царското правителство. Реално царизмът вече не разполагаше с някаква опора в страната — руската окупация фактически приключи. Но царизмът все още таеше надежди да си върне загубените позиции.

Царят разчиташе да постигне това с подкрепата на Бисмарк, който след кратко разногласие с царя през 1879 г. отново започна да залага на въвличането на Русия в блискоизточните работи. Споразумението на тримата императори през 1881 г. предвиждаше съединяване на България с Източна Румелия. Този пункт бе включен по настояване на царя, който се надяваше тогава да превърне България в „голяма планета в системата на Русия“.^[5] Към средата на 80-те

години, когато „дружбата“ между София и Петербург охладня дотам, че софийският държавник се преценяваше като пряк „изменник“ на интересите на Русия, Александър III вече всячески пречеше на делото на съединението, което трябваше да доведе до усиляване могъществото на княза. Но властта над събитията започна да се изплъзва от ръцете на царя.

Съществуването на две Българи, разделени с митническа бариера, бе пречка за икономическото развитие. В условията на нарасналия недостиг на обработваема земя и на загубата на външните пазари на България въпросът за съединяването на българските земи стана един от основните пунктове в програмата на идеолозите на българското национално движение, той стана насъщен за развитието на българската буржоазия. В това дело княз Александър Батенберг бе заедно с буржоазните националисти.

На 6.IX.1885 г. Филипопол се обедини със София. Английският посланик в Константинопол Уилям Уайт оказва на българското правителство сериозна подкрепа. Турция мълчаливо прие факта на отделянето. Царизмът отново се приближаваше към стълкновение със своя изконен непримирим противник — Англия.

Англия призна съединението на България с Източна Румелия, на което Александър III отговори с отзоваване на всички свои офицери от България. Съвместно с Австрия и Германия той настоя въпросът да се реши на конференция на посланиците в Константинопол. Тя се откри през първите дни на ноември.

Но бисмарковска Германия следваше предпазлива линия в балканските дела, като се стараше да използва англо-френските противоречия и да запази добросъседските отношения с Англия. Както и преди, Александър III не намираще деен съюзник в българските работи. Налагаше се да разчита само на собствените си сили и да използва всичко, което все още бе възможно, от българската общественост.

* * *

Още през 1884 г., когато либералите дойдоха на власт и със санкцията на руския дипломатически агент Ионин бе образуван

кабинетът на Цанков, по думите на същия този Ионин „руското правителство имаше всички основания да се доверява“ на този кабинет^[6]. Тъй като за царска Русия бе важно въпросът за свалянето на Батенберг да бъде официално повдигнат от българското правителство, съдействайки на царизма, Цанков веднага се обърна към Ионин с конфиденциално запитване:

„В каква степен би било удобно князът да бъде напълно отстранен от България и дали императорското министерство няма да се съгласи да окаже съдействие в осъществяването на една финансова комбинация, с помощта на която може да стане възможно заставянето на княза да измени отношението си към българския кабинет.“^[7]

Комбинацията се състоеше в отпускането на кредит от 2 млн. франка на княза.

Царското правителство без колебание прие първия вариант. Цанков започна да го провежда на практика. Кабинетът на Цанков стана помощен апарат на руското Министерство на външните работи. Тогава от царската хазна в широка струя започнаха да се леят парични помощи за българските обществени дейци „за практическо провеждане възгледите на царското правителство за българските, работи“^[8]. Започнаха да се издават печатни органи, намиращи се под пълното разпореждане на руския дипломатически агент в София. Цанков и привържениците му действаха като агенти на царизма по създаване на отвъддунавска губерния.

Към края на 1884 г. недоволството от политиката на Цанков от страна на либералната буржоазия, която се опираше на подкрепата на горните слоеве от дребната буржоазия, доведе до съставяне на кабинета на Каравелов. Това не беше обикновена смяна на действащите лица. Разколът в Либералната партия на цанковисти и каравелисти бе симптом за диференциацията, протичаща в редовете на либералите в резултат на растежа и консолидацията на силите на забогатяващата търговска буржоазия. Цанковистите бяха за промяна на Конституцията в консервативен дух, те заеха мястото на консерваторите, изчезнали от политическата сцена, и се бореха срещу градската дребна буржоазия и селячеството, чиито интереси тогава изразяваше отцепилата се вече буржоазна партия на каравелистите.

Към края на 1885 г. царското правителство успя окончателно да привлече цанковистите към себе си: „на първо време“ предложиха на

Цанков „10-12 хил. франка във вид на персонална помощ“ (№4). След Цанков към чувала с парите се повлякоха Бурмов и Балабанов. От името на този „троен съюз“ до руския дипломатически агент в България бе подадено изложение с „клетвени обещания“ да действат „съгласно планове на императорското правителство“. След това Министерството на външните работи започна да им отпуска по 40 хил. рубли на година. От своя страна триумvirите се задължиха да провеждат русофилска агитация в България и за всичко да се отчитат пред руското дипломатическо ведомство (№8).

Колкото и незначителна да беше отново „откритата“ и завербувана от царизма българска „общественост“, в условията на момента на царизма му се налагаше да я цени много.

Опитът на царизма да подтикне Турция към активни действия срещу обединителната политика на Батенберг не се увенча с успех. Погрешно излезе и разчитането на царизма на панелинистичните настроения на гръцката буржоазия, която се стремеше да получи от Турция териториални компенсации в своя полза. Сръбско-българската война, която възникна във връзка с претенциите за териториални компенсации, предявени към България от сръбската буржоазия, завърши с победа за българите.

Царизмът ставаше раздражителен, защото точно през това време в руския юг започваше икономическо оживление и в руските промишлени и търговски кръгове се появиха разговори за преместване центъра на промишления живот от север на юг.

„Според мен — писа по това време не без раздражение Александър III до началника на генералния щаб Обручев — ние трябва да имаме една главна цел — да овладеем Константинопол, за да се утвърдим веднъж завинаги в проливите и да знаем, че те винаги ще бъдат в наши ръце. Това е в интересите на Русия и трябва да стане наш стремеж; всичко останало, което се случва на Балканския полуостров, е второстепенно за нас. Стига сме се правили на симпатични в ущърб на интересите на Русия. Сега славяните са длъжни да служат на Русия, а не ние на тях.“^[9]

Александър Батенберг не можеше повече „да върши работа на Русия“ — той трябваше да бъде отстранен. Не можеше да се остави в старото положение страната, която бе обхваната от „анархистична антируска пропаганда“ (№3), където „не можеше да се разчита на нито

един българин“ (№2). Между другото примерите на Египет, Тунис и Босна бяха „пред очите на Европа“. Те подсказваха, че най-добрият изход е окупацията на княжеството, назначаването на руски генерал-губернатор и въвеждането на руски закони в България. „Няма съмнение — заключаваше царят, — че е настъпил моментът в България да се действа решително и да се приключи с всички тези въпроси.“ (№3).

Руският военен агент в България Сахаров с помощта на подкупените от азиатския департамент цанковисти — началника на Военната школа в София майор Груев, заместника на военния министър Бендеров, капитан Радко Димитриев и други, подготвяше детронирането, като донасяше за всичките си мероприятия на началника на генералния щаб Обручев (№11). През нощта на 9.VIII въоръжените заговорници проникнаха в двореца и принудиха княза да се отрече от престола. Едва ли са се чувствали твърде уверено — на княза бяха спешно връчени 55 хил. франка и под конвой той бе отправен на румънския бряг в Рени.

Временното правителство, съставено от познати ни русофили, молеше царя да окаже на България военна помощ и парична подкрепа. Изглеждаше, че победата е съвсем близко. Но късметът отново не споходи царизма. На политическата сцена се появи фигурата на Стамболов, председател на Народното събрание, представител на идващата на власт млада търговска и промишлена буржоазия.

Временното правителство падна, без да просъществува и три дни. Започнаха арести на причастните към въстанието лица (№13, 14, 15).

Още през март 1886 г. официозът „Московские ведомости“ писа: „Единственото решение на настоящата криза е окупацията на България. В България е нужен не дипломатически представител при незаконно правителство, а комисар с диктаторски права за година или две.“^[10] Царското правителство имаше предвид към момента на свалянето на Батенберг да подготви изпращането в България на княз Долгоруков с пълномощията на наместник и полковник Ваймарн в качеството на военен министър. На 12. VIII в докладната си записка Гирс молеше царя да ускори тяхното заминаване. Но на следващия ден дойде предупреждение от руския посланик в Константинопол: „да се

спре заминаването на Долгоруков предвид започналите в страната безредици“.^[11]

* * *

С утвърждаването на власт на регентството на Стамболов, взел твърд и определен курс на Запад и поддържан от западните държави, задачите на царизма се усложниха в още по-голяма степен. Позицията на западноевропейските държави и на първо място Англия, както и преди и дори по-силно пречеше на окупационните планове на царизма. Бисмарковият проект за разделяне на България между Русия и Австрия срещна решителен отпор от страна на последната, която бе обнадеедена от растежа на своето неразделяно с никого икономическо и политическо влияние в страната. Консолидацията на силите на Тройния съюз се противопоставяше на набелязващото се френско-руско сближаване. Италия се готвеше да се прояви като активен международен фактор, приятелски настроен към България. По въпроса за запазване на статуквото в Средиземно море Англия временно стана почти участник в Тройния съюз. В тази обстановка царизмът направи още един опит за „открито действие“ в България. За възстановяване на руското влияние за София замина генерал-майорът на руска служба Каулбарс, брат на бившия военен министър на България. Първата му задача бе освобождаването на заговорниците, арестувани след контрапреврата — не се налага да се пояснява, че на царизма арестуваните бяха много необходими. Втората задача бе да постигне отсрочване на изборите за Народно събрание, което трябваше да избере новия държавен глава. Постигането на тази отсрочка бе необходимо на царизма, защото неговият кандидат княз Мингрелски срещна решително противодействие от страна на Англия, а липсата на правителство сама по себе си създаваше предлог за руска окупация. Генералът предприе агитационно пътуване из страната, като имаше предвид да мобилизира и организира недоволните елементи, да провокира бунтове и въстания. Царските консулски агенти действаха в същата посока, като инсценираха с помощта на запасите си от вино русофилски манифестации.

Тъй като Каулбарс не успя да постигне отсрочка на изборите, той проведе кампания с цел да опорочи резултатите от тях. Удаде му се да събере някой и друг подпис върху своевременно подготвен текст на протест, след което от името на руското правителство предварително обяви изборите за незаконни, а всички решения, които в бъдеще би могло да приеме Народното събрание, за невалидни.

Царският консул във Видин провеждаше агитация сред офицерите от шуменския гарнизон. От упълномощените сред офицерите му се удаде да получи уверение в „готовност да се присъединят към изискванията на императорското правителство и да признаят сегашното правителство за незаконно“. Генерал Каулбарс настоя пред Петербург за паричен превод от 100 хил. лева с цел: „издържане на гарнизона до назначаването на ново правителство“. Той бе готов да даде дори повече, отколкото поискаха офицерите от шуменския гарнизон: той обяви, че на войските, които „явно се присъединяват към изискванията, на императорското правителство, ще им бъдат оказани всевъзможни поощрения“^[12].

Обаче сблъсквайки се с глухата стена на противодействието от страна на българските народни маси и с организиран отпор от страна на всички държави, включително и Германия, царското правителство отзова Каулбарс от България. Отдръпвайки се от България, правителството все пак се опита да се договори с Турция за промяна в състава на българското регентство.

Но и този последен опит на царизма претърпя неуспех.

* * *

Царизмът обаче нито за минута не изостави старите си идеи за завладяване на България, скъсвайки дипломатически с нея и демонстративно предоставяйки я „на самата себе си“. Сменяха се само методите на завладяване. Тогава той се опита да проникне в България по пътя на организирането на местни заговори. Отгърна се нова, бурна, кървава страница в историята на царската политика в България. Отвори я още Каулбарс по време на престоя си в България, като организира през октомври 1886 г. в Бургас въстание под ръководството на капитана на руска служба Набоков.

Ламсдорф — помощник на министъра на външните работи, писа в дневника си на 5.XII.1886 г.: „Зиновиев възлага всичките си надежди на едно съмнително движение, което, както той се надява, в скоро време може да събори регентството“^[13] Какво имаше предвид директорът на азиатския департамент, когато говореше на Ламсдорф за „движение“ в България — на този въпрос отговаря бележката, направена от царя върху едно от пристигналите от Константинопол донесения: „Цялата надежда е в движението на военните емигранти, а всичко останало е глупости.“^[14] В друга забележка, отнасяща се към същото време, царят дойде до заключението: „Всичко това ме убеждава все повече и повече, че на нас ни е необходимо да поддържаме военното движение материално и с пари и само това средство ще помогне. Всички други съглашения и преговори с партии са глупости и дреболии и нищо няма да променят.“^[15]

Стараеха се да поддържат това движение с оръжие и пари. Взеха в свои ръце ръководството на движението. За отклоняване на вниманието царизмът свика в Константинопол конференция на представители на българското правителство и на българската опозиция начело с Цанков, целяща „мирното разрешаване на българската криза“. Докато тя заседаваше, офицерите емигранти Груев и Бендерев посетиха Петербург, получиха инструкции в Министерството на външните работи и после се отправиха в Букурещ. Там се печатаха нелегални възвания, руският посланик Хитрово събираше ръководните сили, съставяше се диспозиция за действията на бъдещите въстаници, накрая оттам се подаде сигналът. Под ръководството на царската дипломация се създадоха емигрантски комитети в Букурещ, в Константинопол, а през 1887 г. — Централен емигрантски комитет начело с Цанков. Емигрантските сили се концентрираха в Одеса като резерв. В средата на февруари 1887 г. Силистра, Русчук и Румелия потънаха в кръв. Но опитът за сваляне на регентството от силите на емигрантите завърши с неуспех. Въстанието беше потушено.

От неуспеха на царизма се възползва българската буржоазия, която прокара на вакантния престол австрийското протезе принц Фердинанд Кобургготски. С избирането на Фердинанд българската криза достигна максимално изостряне.

Царското правителство продължаваше да поддържа курса към отвъдунавска губерния. През юли 1887 г. то обяви Фердинанд „вън от

всички закони“ и нареди на агентите си на Балканите „да оказват съдействие на лица благонадеждни, които са изявили готовност да вземат дейно участие в прогонването на принц Кобургготски от България“ (№63). Царизмът вече изостави всяка мисъл за нов кандидат за българския престол — „княжеството може да се управлява под височайшето ръководство на негово величество господаря император и височайше назначен наместник“ (№ 71). Той кроеше планове за усиление на българската армия с руски части, за формиране в България на офицерски състав изключително от руснаци. Растежът на претенциите и плановете на царизма се оказа като че ли обратнопропорционален на реалните възможности. Шансовете за укрепване на руското влияние в страната отслабваха с всеки изминал ден.

В практическата си работа по организирането на въстания на царизма се налагаше да се опира на авантюристични и съвсем малко „надеждни“ елементи от кръга на бившите привърженици на Батенберг (заговорът на майор Паница през декември 1887 г.). Надежди се възлагаха на промъкващия се през границата с няколко десетки черносотници капитан на руска служба Набоков (№ 86-91). Разчиташе се на предприемчивостта и инициативата на търговеца Новиков, въоръжил се с динамитни патрони и отпътувал от Одеса за София, за да извърши терористични актове (№ 92-100). Крояха се сметки за засилване дейността на ни повече, ни по-малко, а обикновени „разбойнически шайки“ (№100).

Между другото емигрантското „движение“ явно се разлагаше: емигрантските върхове се превръщаха в пенсионери на азиатския департамент, емигрантските низини на самотек, неорганизирано се стремяха към връщане в родината. Царизмът се опитваше да се бори с разпадането на „движението“, като вземаше мерки за укрепване и оформяне на опозиционно течение вътре в страната.

Още през октомври 1887 г. видният чиновник от азиатския департамент Хартвиг бе командирован в Букурещ и после в Константинопол със специална мисия. Тя включваше не само запознаване със състоянието на българските емигранти, чиято боеспособност започна да внушава на царското правителство сериозни опасения. Той трябваше да въведе съгласуваност в действията на емиграцията, от една страна, и на опозиционните сили в страната, от

друга. Трябваше да укрепи координираността в действията на Хитрово в Букурещ и на Нелидов в Константинопол и да обвърже работата им с работата на Драган Цанков.

Особено значение за момента се придаваше на работата на Цанков, който се оформи като централна фигура на цялата емиграция и на всички опозиционни сили срещу утвърдената власт в страната. Цанков взе участие в организирането на експедицията на Набоков. Той поддържаше терористичното начинание на Новиков. Той създаде конспиративен апарат, който действаше в пограничните пунктове на България. Царската дипломация високо ценеше ролята и значението на Цанков — предоставяната му отдавна „помощ“ нарасна значително. Според плановете на Цанков за вдигането на въстание в Западна България на територията на Сърбия трябваше да бъде създадена спомагателна база.

Хартвиг прие плановете на Цанков и получи съгласие от сръбското правителство за предоставяне на българските емигранти възможност да разгърнат дейността си на сръбска територия. Изучил въпроса за организирането на въстание в цялата му пълнота, Хартвиг ходатайства пред министерството за отпускане на нужната за въстанието сума на Цанков.

Заедно с Цанков Харшвиг водеше преговори с дейци на емиграцията и опозицията, заедно с него разпределяше между тях ролите за времето на бъдещото въстание (№80). Хартвиг си оставаше оптимист по въпроса за крайните резултати от емигрантското движение. Но още през декември 1887 г. той предупреди за вредното въздействие на дребните и чести въстания, в каквито се изразяваше емигрантското движение като цяло (№82).

Но към началото на 1889 г. безрезултатността на инспирационните опити за въстание стана толкова очевидна, че дори Министерството на външните работи започна да губи значителна част от предишния си ентузиазъм в българските работи. Това се отнасяше преди всичко към въпроса за организиране на въстание. „Всякакви частни опити и помощи на дребно — писа Хитрово от Букурещ на 22.VI.1889 г. — са само свършено непроизводително прахосване на пари и дейност свършено безполезна.“

* * *

Губейки надежди за емигрантското „движение“, правителството се ориентира към нарастващото недоволство вътре в страната. То се зае с „търсене на средства за повдигане на духа и формиране на опозиция“ (№ 159-160). Както и преди, свързващото звено с тази вътрешна опозиция беше Цанков. Той трябваше да изиграе ролята и на нейно организиращо начало. Без да се пилее на дребно, чрез Цанков царизмът уреди на централния комитет на Народната партия заем от 1 млн. франка. При това централният комитет даде гаранции да прокара на престола руския кандидат.

Едновременно с това Министерството на външните работи субсидира и партията на Каравелов, като поддържаше и в нея опозиционния дух (№169).

Като постави центъра на тежестта на политиката си върху организирането на силите в страната, правителството, разбира се, не се отказа в нужния момент да подкрепи също и емигрантите. През 1889 г. в Одеса се сформира „главната група за действие“ от български емигранти, които през ноември 1889 г. заминаха за България за активна работа по сваляне правителството на Фердинанд. От страх да не развали докрай и без това влошената си репутация царското правителство в лицето на директора на азиатския департамент Зиновиев инструктира Путята: „(Ние) не се ограничаваме с благотворителност, като помагаме на българските емигранти, но не даваме съвети и не желаем да носим отговорност.“^[16]

Правителството не се отказа и от подкрепата за индивидуални терористични актове, ако му се предоставеше възможност да удари с това оръжие по правителството на Фердинанд. Не се отказа, още повече защото в тази област бе най-лесно да се избегне формалната отговорност.

Още през март 1887 г. руското консулство в Русчук организира покушение срещу един от видните дейци на Стамболовата партия Мантов, изиграл голяма роля в потушаването на февруарското въстание. А руската мисия в Букурещ организира защитата на Мантов пред съда.^[17]

През септември 1888 г. азиатският департамент подготви покушение срещу министъра на външните работи Начевич. Одеският генерал-губернатор „се оказа напълно разположен да направи всичко, позволено от закона, за свободното и спокойно пребиваване“ на извършителя в Одеса.

През март 1891 г. с участието на агенти на царското правителство бе убит министърът на финансите Белчев. Убийците се скриха в Сърбия и оттам на руски параход благополучно пристигнаха в Одеса.

През февруари 1892 г. с подкрепата на Цанков царското правителство организира убийството на българския пълномощен министър в Константинопол Вълкович. Убийците получиха убежище в същата гостоприемна Одеса и самият цар взе живо участие в понататъшната им съдба.

Продължавайки избрания път, крепостническата власт само поплътно се загръщаше със заговорническия си плащ, за да не види светът лицето на виновника за кървавите престъпления. Ролята на плаща, с който царизмът прикриваше авантюристичната си политика в България, трябваше да изиграят представителите на тази обществена група, чиито идеологически предци и по-рано имаха предназначение да създадат идеологическо прикритие за царската агресия в Близкия изток. Председателите на славянските комитети вече изпъкваха не в качеството на пламенни проповедници ни славянската идея, не в качеството на агитатори за делото в помощ „на братята славяни“. Възлагаше им се мисията на непосредствена и от нищо неприкрита помощ за текущата практическа политика на азиатския департамент.

Когато Хартвиг разработваше заедно с Цанков големия си план за организираните въстанически действия на емиграцията и вътрешната опозиция, в разработката му взе пряко участие председателят на одеското славянско благотворително общество Кривцов. Кривцов бе свързващото звено в сношенията на Министерството на външните работи и опозицията.

Азиатският департамент поверяваше на Кривцов парични суми „за известни начинания на емиграцията“. Кривцов ръководеше действията, ясно формулиращи се на българската граница (№84, 85). Той подготвяше и въстанието на капитан Набоков.

Непосредствено участие в организираното въстание на Набоков вземаше и председателят на петербургското славянско

благотворително общество граф Игнатиев, който ходатайства пред министерството за отпускане на оръжие и боеприпаси за експедицията (№86). Същият този Игнатиев бе причастен и към организирането на убийството на Вълкович.

Ненапразно след убийството Министерството на външните работи се боеше да не бъдат разкрити „всички тайни на Ризов, Кривцов и граф Игнатиев“ (№137). Когато убийците на Белчев Ризов и Нажаров бяха заловени на територията на Румъния и ги заплашваше опасността да бъдат предадени на българските власти, от министерството бе дадена директива към всички руски агенти в Сърбия и Румъния да ги избавят от бедата. Не без основание след смъртта на Кривцов агентът от Министерството на външните работи в Одеса Путята побърза да запечата и вземе под свое разпореждане цялата останала след него преписка (№108).

Царизмът смяташе за неподходящо и политически нецелесъобразно открито от свое име да организира въстания срещу съседна, макар и недружествена държава, още повече, че всички тези начинания бяха свързани с риск за неуспех, официално да взема под свое покровителство жертвите на инсценираните въстания и да се поставя официално в качеството на укривател на изпратените от него убийци. Всичко това трябваше да се представи като дело на „обществената благотворителност“, на славянските благотворителни общества. В условията на нелегалната заговорническа дейност, която развиваше царското Министерство на външните работи в България, славянските общества се призоваваха към изкуствената роля на разпространител на министерските директиви сред ръководителите на емигрантското движение, към ролята на доставчици на оръжие и парични суми за заговорниците, към ролята на организатори на банди и укриватели на терористи.

„Колкото по-малко надежда за покаяние на софийското правителство ни остава — разсъждава един от епигоните на славянофилството в началото на 1890 г., — толкова по-безпощадно трябва да се отнасяме с него и поради временната невъзможност да му нанасяме по-чувствителни удари трябва да го бием поне по джоба.“ Славянофилският публицист предлагаше да се изискат от България плащания по дълга ѝ за последните четири години.

„Сантименталността е толкова неуместна в политиката, колкото и в търговските отношения — добавяше той.“^[18]

От старата фразеология на славянофилството у епигоните му не оставаше и следа. Славянските общества се превърнаха в обикновени придатъци към азиатския департамент на Министерството на външните работи.

* * *

По такъв начин, сривайки се постепенно надолу към системата на политически убийства и разбойнически банди, с цялата си дейност в България царизмът даваше ярък пример за авантюристична завоевателна политика, отиваща към неизбежен крах.

П. Павлович

-
- [1] Д. Благоев, Принос към историята на социализма в България. ↑
- [2] Татищев, Из миналото на руската дипломация, СПб, 1890, стр. 361–365. ↑
- [3] Маркс и Енгелс, събр. съч., том. IX, стр.394. ↑
- [4] По руския проект строежът би коствал 42 млн. франка, по западния — 18 млн. франка. Вж. „Русская старина“, 1896 г., октомври, стр.726, заб. 94. ↑
- [5] „Московские ведомости“, 1882 г. ↑
- [6] Архив на Външната политика, г. 924/1884 г., стр.118. Телеграма от Ионин от 9.XI.1884 г. ↑
- [7] Пак там, стр.114. ↑
- [8] Пак там, стр.101. Вж. раздел V от настоящия сборник. ↑
- [9] Писмо на Александър III от 12.IX.1885 г. Вж. „Историк-марксист“, 1934 г., №3, А. Биков, От Босфора към Тихия океан, стр.13 ↑
- [10] „Московские ведомости“ от 29.III.1886 г. ↑
- [11] Архив на външната политика. П.А., г. 242/1886 г., стр. 3–16, 2–458. ↑
- [12] Карцев, Седем години в Близкия изток, СБП 1906, стр.322; също С. Радев, Строители на съвременна България, София, стр. 345–

375. ↑

[13] Дневникът на Ламсдорф, стр.7. ↑

[14] Дневникът на Ламсдорф, стр.52, записка от 14.I.1887. ↑

[15] Пак там, стр.54, записка от 15.I.1887 г. ↑

[16] Телеграма от 15.XI.1891 г. ↑

[17] Грешка в оригинала. Има се предвид защита пред съда на убийците на Мантов. Б.пр. ↑

[18] „Русский Вестник“, февруари 1890, стр. 336–351. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.